
VAN NUT EN NADEEL DER PERIODISERING VOOR DE GESCHIEDENIS

B. Ebels - Hoving

1. Inleiding

Periodiseren moet. Maar wat is het eigenlijk, en waarom zou het moeten?

Historici vertellen een verhaal met een tijdsverloop, en dat tijdsverloop is er altijd een wezenlijk bestanddeel van. Daardoor verschilt hun verhaal van, bijvoorbeeld, dat van sociologen of anthropologen: dat kan namelijk zowel een momentopname zijn als een geschiedenis van lange, vaak niet duidelijk bepaalde, duur. Het geschiedverhaal, of het nu lang is of kort, heeft altijd een begin en een einde, en beide liggen die heel duidelijk verankerd in de tijd. Dat betekent natuurlijk niet dat het geschiedverhaal zelf daarom ook altijd een rechtlijnig tijdsverloop zal weergeven: maar wel dat het vastzit aan *data*, in de letterlijke zin van tijdsgegevens. Als die data er niet zijn, als zij de weg van het verhaal niet markeren, en als dus het tijdsverloop veronachtzaamd wordt, bestaat er een grote kans dat het stukje 'constructie van het verleden' dat de historicus beoogt niet lukt, in die zin dat de toehoorder of lezer het zich niet voor kan stellen. Om nu die constructie wèl te laten lukken zal de presentator van het geschiedverhaal, de historicus, zijn toevlucht moeten nemen tot het aanbrengen van onderverdelingen in het tijdsbestek dat zijn verhaal bestrijkt, hij zal periodes aanbrengen. Bijvoorbeeld in een biografie: jeugd, volwassenheid, ouderdom. Of in een verhaal over een militaire campagne: voor en na de overwinning. Of in een stuk over verkeersmiddelen in het verleden: kar, koets, trein, auto ...

Fronst de lezer hier de wenkbrauwen? Dat is de bedoeling. Er ligt namelijk een reactie voor de hand: "dat laatste voorbeeld gaat niet zozeer over *periodiseren* als wel meer in 't algemeen over *structureren* ... en dat betekent niets anders dan: een zinvolle verdeling maken in elementen uit het verhaal!" Zo'n reactie is terecht, maar voert direct naar een van de belangrijkste kenmerken van de periodiserings-arbeid: die staat nooit op zichzelf, maar hangt altijd samen met het structureren van het verhaal. Nu staat géén onderdeel van het creatieve proces dat de geschiedschrijving is op zichzelf: zelfs de scheiding tussen onderzoek en 'schrijven', waarin

men eens zo ernstig geloofde, komt in werkelijkheid niet voor.¹ Zo is dus ook het aanbrengen en verantwoorden van chronologische onderverdelingen in het geheel van een exposé een bezigheid die niet apart staat. Hoogstens kunnen we ervan zeggen dat de uitvoering plaatsvindt in een laat stadium van het creatieve proces. Want pas als de stof bijeen en het verhaal bijna 'af' is ziet de maker de tijdslijnen die ervoor in aamerking komen als *scheidslijnen* gebruikt te worden. Het is heel goed mogelijk dat zijn keuze dan valt op lijnen die niets te maken hebben met de porties stof op grond waarvan hij ooit een werkschema opstelde. Het is als een taart, waarvan de stukken wel aangegeven maar niet vóórgesneden zijn (de sneeuwster uit de supermarkt); bij het serveren kan alsnog gekozen worden voor het volgen dan wel negeren van de gesuggereerde verdeling. Deze, misschien voor veel lezers nogal onverwacht *late* rol in het historisch productieproces heeft het periodiseren gemeen met het schrijven van de Inleiding; zoals dat pas kan gebeuren als men weet wat er in te leiden valt, zo kan men pas onderverdelingen in het tijdsverloop van zijn geschiedverhaal aanbrengen als dat verhaal van het begin tot aan het einde gemaakt is.

Dat wil niet zeggen dat het werken met periodes voordien niet nuttig kan zijn, maar die periodes zijn dan nog werkhypotheses. Ze blijken dan ook vaak verkort of verlengd te moeten worden, of ze vallen zelfs helemaal uit. Om op dat expres wat gevaarlijke voorbeeld van de verkeersgeschiedenis terug te komen: - *kar, koets, trein, auto* - kàn wel de grondslag leveren voor een onderverdeling in de tijd, met als gevolg een vierdeling, maar er is ook een andere keuze denkbaar: premechanisch en mechanisch bijvoorbeeld, en dan krijgen we maar twee perioden. Tegelijk stuiten we daarmee op een volgende eigenaardigheid uit de periodiseringspraktijk. Terwijl het vaak zo is dat de criteria voor de chronologische onderverdeling door het onderwerp zelf worden 'aangegeven', en dus alleen voor dit bepaalde onderwerp gelden, wordt er toch wel gekozen voor meer algemene perioden, dat wil zeggen: voor perioden die ook al voor andere onderwerpen gebruikt zijn, of zelfs voor perioden die, naar sommigen menen, geldig of nuttig zijn voor alle onderwerpen. Dit laatste gebruik biedt de lezer het voordeel van een vertrouwd kader ('pre-industrieel en industrieel' is er zo een), maar tegelijk ligt hier allerlei problematiek, waarop we aan het einde van dit stuk terug zullen komen.

Voorlopig kunnen we vaststellen dat periodiseren als het ware een privé-kant en een publieke kant heeft: elke historicus doet het, moet het doen, maar hoe dichterbij hij de specifieke inhoud van zijn eigen onderwerp blijft, hoe 'origineler' hij dus is in het aanbrengen van zijn chronologische onderverdelingen, des te minder gevaar zal hij lopen dat er kritiek op zijn tijdsindeling komt. Maakt hij echter gebruik van indelingen die al door anderen of zelfs door zeer velen gebruikt zijn, dan kan soms de vraag gesteld worden of zijn onderwerp met die indelingen wel is gediend. We zullen straks zien dat dat in hoge mate het geval kan zijn bij het gebruik van de algemeen 'aanvaarde' periode *Middeleeuwen*.

Er is tot dusver over het periodiseren niet diepzinnig gedaan. Met opzet zijn triviale voorbeelden gekozen, om aan te tonen dat elke praktiserende historicus zich ermee bezig houdt. Maar natuurlijk blijven alle gradaties van ernst en gratie waarmee de historische praktijk wordt uitgevoerd ook zichtbaar in het periodiseren. De ene historicus zal een groot probleem maken van zijn 'periodes', terwijl de andere nauwelijks gemerkt zal hebben dat hij bepaalde *data* als markeringspunten heeft benadrukt. De ene zal zijn speciale verhaal heel bewust met zijn speciale tijdsindeling versieren, de ander zal zich bewust of onbewust aan algemeen geaccepteerde, traditionele tijdsindelingen conformeren. Beide werkwijzen zijn interessant. Omdat dit stuk niet te lang mag worden zal hier alleen aan de laatste, die zich van bekende periodisering bedient, aandacht geschonken worden.

Nog een opmerking vooraf. Theoretici die zich in het periodiseringsfenomeen verdiept hebben stellen meestal dat historische praktiserenden hun tijdsindelingen maken op grond van in het verleden ontwaarde discontinuïteiten, breukvlakken. Deze breukvlakken zouden dan verantwoorde aanzetten voor einde en begin van periodes opleveren.² Tegen deze idee valt geen echt bezwaar te maken, behalve dan dat ook hier geldt dat alle gradaties van ernst en gratie voorkomen, en dat het zo diep ernstig meestal niet toegaat. De meeste historici zijn bang voor het veronderstellen en suggereren van discontinuïteiten, en vinden breukvlakken wel interessante maar wetenschappelijk twijfelachtige dingen. We moeten dan ook vooral niet denken dat de geschiedschrijver, voordat hij zijn tijdsindeling aanbrengt, ernstig naar discontinuïteiten zoekt - tenzij men heel triviale zaken, bijvoorbeeld de geboorte van een nieuw menskind, een discontinuïteit wil noemen (dat het dat heel wel kan zijn, in het leven van de ouders, het gezin, de gemeenschap, is een andere zaak - maar nu komen we voor de vraag te staan of *een nieuw gegeven* wel gelijk gesteld mag worden met een discontinuïteit). Ik wil dit probleem hier laten rusten; het ging er maar om te laten zien dat men bij *periodiseren* weliswaar aan een serieuze, maar niet meteen aan een zwaar theoretisch geladen activiteit moet denken.

2. De literatuur. Van der Pots 'Periodisering der geschiedenis'

Men zal nu wel aan willen nemen dat periodiseren voor historici een aan het vak inherente bezigheid is. Des te merkwaardiger is het dat er over het verschijnsel tegenwoordig niet veel geschreven wordt. Voor historici-van-de-praktijk ligt dat misschien wel voor de hand, omdat ze het gewoon doen, en het verschijnsel in zijn algemeenheid niet interessant vinden. De praktici die toch wel eens naar het onderwerp gekeken hebben zijn, voor zover ik kan zien, oudhistorici en mediëvisten; op zich is dat interessant, want dat zijn kennelijk de mensen die met perioden (!) te maken hebben die in hun praktijk voor problemen zorgen. Zo hebben de

Byzantinoloog Ostrogorsky, de mediëvist Van de Kieft, en nog onlangs de oudhistoricus Aalders zich bemoeid met de periodisering van dat stuk verleden dat het onderwerp van hun speciale vakgebied uitmaakt.³ Dat modernisten en contemporanici geen interesse tonen kan een kwestie van tijd zijn - ik kom daar nog op. Vreemder is het dat theoretici het periodiseringsvraagstuk laten liggen: in de recente en veelgebruikte overzichten wordt er geen, of heel weinig aandacht aan besteed.⁴ Alleen Ankersmit wijdt er een aantal bladzijden aan.⁵ Op zijn beschouwingen kom ik ook nog terug.

Toch is de toestand niet zo somber als nu voorgesteld. Want ooit is er een aparte monografie over ons onderwerp verschenen, en nog wel een Nederlandse dissertatie: J.H.J. van der Pot, *De periodisering der geschiedenis. Een overzicht der theorieën*. Dit proefschrift verscheen in 1951; promotor was Jan Romein. Het geldt nog steeds als standaardwerk. Het bespreekt niet alleen wat we onder periodiseren moeten verstaan, maar het bevat ook een overzicht van de hele historische praktijk op dit gebied. Sindsdien is dat niet overgedaan. Vooral omdat de schrijver een heel eigenaardig, interessant systeem brengt in de historische periodiseringspraktijken volgt hier iets meer over zijn werk.

Als inventarisatie van theorieën over de chronologische indeling van het verleden is het werkelijk indrukwekkend. Dat was al de mening van H.A. Enno van Gelder, die het boek recenseerde voor het *Tijdschrift voor geschiedenis* en bewonderend sprak van 'een verzameling van alle pogingen, in de loop van twintig eeuwen ondernomen, om de historie der mensheid op redelijke wijze in tijdperken te verdelen, zo dat de zin der ontwikkeling van de praehistorie tot de nieuwste crisis duidelijk naar voren komt.'⁶ En inderdaad: enkele honderden (!) theorieën passeren de revue. Die betreffen natuurlijk niet de privé-periodisering binnen het eigen kleine veld van historisch onderzoek, waarover we het hiervoor in de inleiding hadden: het gaat steeds om periodisering met veronderstelde geldigheid voor het geheel van de menselijke geschiedenis. Ik denk dat niemand, vak-historici niet uitgezonderd, gedacht zou hebben dat er op dit gebied zo uitbundig is getheoretiseerd.

Gelukkig heeft Van der Pot orde aangebracht in deze veelheid, en die orde is, zoals gezegd, eigenaardig. Er zijn twee grote hoofdstukken: een over *periodisering die niet gebaseerd zijn op historische wetten*, en *periodisering die dat wel zijn*. Deze dragen respectievelijk de wat duistere benamingen: nomothetische en: ideografische. In de praktijk betekent dit voor de eerste niet méér dan dat zij, de 'wetmatige', vooral *cyclische* theorieën zijn, dat wil zeggen: theorieën waarbij een bepaalde periodenreeks steeds terugkomt. Vaak zal zo'n reeks de connotatie *opgang - bloei - verval* met zich meedragen: men denke aan de ideeën van een Toynbee of een Spengler. Daarnaast of daartegenover staan dus Van der Pots ideografische theorieën, en dat zijn eenvoudigweg: periodisering van de geschiedenis-als-eenmalig-gebeuren. Nu is het wel zo dat die laatste

interessanter zijn dan de eerste (Van der Pot vindt dat ook). Het is moeilijk in redelijkheid uit te leggen waarom: misschien is de reden voor de geringere aantrekkingskracht van wat ik maar noem de *cyclisten* hierin gelegen dat zij meer over de bedenkers lijken te vertellen dan over het verleden, dat zij indelen. Op zich kan zo'n bewering veel lezers ertoe brengen juist voor de *cyclisten* te kiezen, maar toch moet men maar geloven dat de ideografische, de 'eenmalige' theorieën voor meer historische 'diepgang' lijken te zorgen. Misschien komt dat voor een deel door de omstandigheid dat ze zelf een veel langer verleden hebben: ze komen voor vanaf de Oudheid tot nu, terwijl die *cyclisten* pas in de negentiende eeuw beginnen. Dus hebben de *ideografen* een veel langere receptie-geschiedenis, en dat geeft hun theorieën meer reliëf. Een theorie als die van de Vier Wereldrijken bijvoorbeeld, die verderop nog aan de orde zal komen, heeft zo lang geldigheid gehad dat de idee zelf weer geschiedenis maakte.

Wij concentreren ons hier nu verder op die *ideografen*. Van der Pot verdeelt ze opnieuw in tweeën: de *endoculturelen* en de *exoculturelen*. (Ik vereenvoudig zijn terminologie; als men het precies wil weten leze men het boek.) Van die twee is er één weer het minst interessant, namelijk de soort der *exoculturelen*. Dat zijn, zoals de term zegt, mensen die de (hele) geschiedenis indelen op grond van buiten-menselijke factoren; in de praktijk zijn dat geografische en biologische. Natuurlijk vinden we ook hier aardige en originele ideeën, zoals bijvoorbeeld een indeling van het verleden op grond van *water*: een potamische, een thalassische en een oceanische periode. Maar ook hier geldt dat zo'n theorie voornamelijk curiositeitswaarde heeft (waarmee de waarde op zich niet bestreden is). Méér bieden de *endoculturelen*, zij die, in Van der Pots schema, de criteria voor hun periodisering ontleen aan de cultuur. Die *endo's* zullen ons nu verder bezighouden. Zij kiezen hun periodes op grond van 's mensen vroegere doen en denken. Dat kan gelegen hebben op de meest uiteenlopende terreinen: op dat van de godsdienst, de kunst, de politiek, de sociale structuur, zelfs op dat van de *taal* - om maar enkele van Van der Pots voorbeelden te noemen. Daarbij geldt, als vanzelfsprekend, dat een eenmaal gekozen uitgangspunt voor het aanbrengen van een periode moet gelden voor begin en einde: als het begin wordt gekozen op grond van een politiek criterium (de ondergang van het Romeinse Rijk als staatkundige eenheid, bijvoorbeeld) dan moet ook het einde op grond van zo'n politiek gegeven bepaald worden (de opkomst van de moderne staat bijvoorbeeld).

Het zal duidelijk zijn dat het aanbrengen van perioden in onze menselijke geschiedenis op grond van keuzes voor de belangrijkste cultuur-aspecten op zich een daad van cultuurhistorische aard is. Dat houdt in dat ons inzicht in een bepaald gedeelte van ons verleden baat kan hebben bij kennis van de wijze waarop die tijd zijn eigen verleden indeelde. Belangwekkend is het dan ook te zien wanneer en waarom een bepaalde indeling uit de mode raakte. Met de al genoemde indeling in Vier Wereldrijken, die

in de Oudheid en in de Middeleeuwen (men excusere dit nonchalante gebruik van periode-namen) gangbaar was, vond dat uit-de-mode-raken in een heel langzaam tempo plaats: de theorie vond nog aanhang in de zeventiende en begin achttiende eeuw! Omdat verdediging inhield dat men nog moest geloven in het voortbestaan van het laatste van de vier Rijken, het Romeinse, zou het interessant zijn te weten welke argumenten daarvoor nog in 1712 en 1728 door een door Van der Pot opgevoerde Duitse professor gebruikt werden!

Op Van der Pots proefschrift zijn natuurlijk wel aanmerkingen gemaakt: Enno van Gelder, in de hierboven genoemde recensie, vond dat er wel erg weinig ruimte, namelijk één bladzijde, was gegund aan een grootheid als Marx, "terwijl aan de oppervlakkige en volkomen voorbijgaande fantasieën van een Carl Ritter, een Henne-Am Rhijn ... een viertal pagina's worden gewijd". Ja, dat valt op; de *Periodisering* is een eigenzinnig boek. De schrijver droeg het op aan zijn lotgenoten in de Duitse concentratiekampen. In de persoonlijke sfeer was er dus al het een en ander aan deze studie voorafgegaan. Maar communistische sympathieën zullen het niet geweest zijn die het oorlogslot van de auteur bepaald hebben.

3. Nut van het periodiseringsspel

Het is dus interessant om periodiseringstheorieën, vooral *endoculturele*, te leren kennen, omdat ze zo duidelijk bijdragen tot inzicht in de tijd waarin ze bedacht, en al dan niet geaccepteerd werden. Maar betekent dat nu ook dat wij als historici nu nog steeds met dat geperiodiseer door moeten gaan? Op eigen micro-niveau zal dat moeten en ook vanzelfsprekend gebeuren - daarover ging het hierboven al. Maar hoe staat het met het grote werk, het soort dat Van der Pot bespreekt: het indelen van ons *hele* menselijke verleden? Bij historici-van-nu bestaat er duidelijk geen belangstelling voor het bedenken van nieuwe 'totaal-theorieën'. Evenmin is er sprake van intensieve pogingen tot herwaardering of herziening van voorgestelde periodisering. Zelfs lijkt vaak een bewustzijn van het voorgeprogrammeerde karakter van onze 'wetenschappelijke periodes' te ontbreken.

Toch heeft het periodiseren stelling nog nut. In de eerste plaats een didactisch. Allerlei historisch samenhangende verschijnselen kan men in hun samenhang illustreren aan de hand van periodiseringsproblematiek. Enkele voorbeelden. Ten eerste de bekende kwestie van het begin van de 'middeleeuwen'. Is men van mening dat die Middeleeuwen als periode één overwegend kenmerk dragen, en ziet men dat bijvoorbeeld in het geïnstitutionaliseerde Christendom, dan ligt het voor de hand die Middeleeuwen te laten beginnen met een 'christelijk' jaartal, dus bijvoorbeeld een uit de regering van Constantijn, 313 of 325. Ziet men die Middeleeuwen als het ware negatief, dus als vervalperiode na de pracht van het Romeinse

imperium, en vindt men dan ook nog dat dit door de Germanen verwoest werd, dan zal de keuze op een 'invalsjaartal' vallen, een uit de vijfde eeuw. Verkiest men de Arabieren als boosdoeners boven de Germanen, dan zal men rond 700 uitkomen; en vindt men dat Rome in het Oosten nog glorieus doorleefde totdat de Basileus alle Westerse ambities liet varen (waarmee de definitieve tweedeling van Europa een feit werd), dan kan men de tijd rond 800 of zelfs de elfde eeuw verkiezen. En als een exposé van de mogelijkheden, veel uitvoeriger en gedetailleerder dan het bovenstaande, is gegeven, dan kan men tenslotte de kaarten van tafel vegen met de slotsom, dat het jaar 500 een aardig gemiddelde vormt (er waren namelijk mogelijkheden vanaf ca. 200 genoemd). Winst van zo'n spel bestaat uit meer inzicht in de veelheid en veelsoortigheid van op- en ondergangsmomenten (in de dubbele zin van 'bewegers' en 'ogenblikken').

Een tweede voorbeeld: de interne periodisering van de Middeleeuwen. De traditie schrijft hier een driedeling voor: vroeg, midden(vol) en laat. Die berust natuurlijk op het concept van de Middeleeuwen-als-aparte-cultuurperiode, met eigen opkomst, bloei, verval. (Dat zo'n indeling in drieën aantrekkelijk is komt verderop nog ter sprake.) Stelt men echter zijn wetenschappelijke kijker anders in, dan rijzen er ernstige bezwaren tegen die voorstelling van 'de middeleeuwse beschaving'; die blijkt dan niet los te maken uit de Westeuropese, en die laatste toont andere breukvlakken, discontinuïteiten, clusters van nieuwe elementen, dan die veronderstelde afzonderlijke 'middeleeuwen'. In de ontwikkeling die de Westeuropese maatschappij heeft doorgemaakt sinds het verdwijnen van het Romeinse gezag springt de zogenaamde 'take-off médiéval' rond 1000 het meest in het oog - maar de paradox is dat dat alleen zo kan zijn als men het concept 'middeleeuwen'-zelf laat vallen! Winst, bij de didactische presentatie van dit probleem, is in de eerste plaats dat er licht valt op de *Dark Ages* (nog steeds niet overbodig) en verder een verandering in, als ik dat zo mag noemen, historisch gevoel voor tempo. Als men namelijk uitgaat van die take-off-na-1000 voor het aangeven van een nieuwe periode, dan zal men het einde daarvan tegen 1800 plaatsen (Le Goffs *lange middeleeuwen*); een en ander betekent dat er in de essentiële menselijke levensomstandigheden eeuwenlang geen stroomversnellingen, geen omslagen gezien worden. Wat zo'n andere kijk inzake periodisering inhoudt wordt duidelijk als men in dit laatste verband even aan Huizinga's *Herfsttij* denkt: waar blijft die - waar en wanneer was het, gezien van *take-off* tot industrialisering, ooit zomer?

Nog een voorbeeld, nu niet uit de Middeleeuwen, en voor de afwisseling *ex silentio*. In de al genoemde Akademieleszing stelt Aalders de vraag waarom de Griekse geschiedschrijvers niet geperiodiseerd hebben; een interessant verschijnsel gezien de hoge graad van sophistication die hun werk bezit. Hij stelt een aantal mogelijke verklaringen voor, waaruit ik er hier twee kies: ten eerste waren de Grieken er zich sterk van bewust dat hun geschiedenis nog maar jong was, en verder was hun wereld zó

verbrokken, in politieke zin, dat een voor periodisering nodige eenheid van conceptie ontbrak. Bij de Romeinen lag het wat dat laatste punt betreft anders, en waarachtig, die periodiseerden wel: bijvoorbeeld in 'koningstijd, republiek, keizertijd' (Seneca).⁷

Denken over tijdperken is dus didactisch van nut. Maar het is niet zo dat alleen aankomende historici ervan kunnen leren. Ook de vaklieden kunnen iets hebben aan enige beweeglijkheid van geest op het terrein dat inligt tussen het grote werk dat Van der Pot beschrijft en eigen privé-geperiodiseer. Die beweeglijkheid is in de laatste jaren duidelijk toegenomen, maar er is ook een tegenbeweging. Dat voert tot de vraag waarom we bepaalde periodiseringspraktijken zó nuttig en aangenaam vinden, dat we er ondanks allerlei bedenkingen stevig aan vasthouden. Het gaat om de voorliefde voor driedelingen. Wanneer we *daar* even bij stilstaan blijken ze een ware heerschappij over de historische geesten uit te oefenen. Ook Van der Pot zag dat zo en daarom wijdde hij er een apart hoofdstuk aan. Want het blijft interessant, dat we het nuttig vinden vast te houden aan een concept, dat intussen zo'n vijf eeuwen oud, en allang vernietigend bestreden is: Oudheid, Middeleeuwen, Nieuwe Tijd.

Dat zal wel zijn omdat *drie* zaken in het voordeel van onze *driedeling* werken. In de eerste plaats dat getal zelf: alle goede dingen bestaan eruit, en niet uit tweeën, vijven of zevenen. Maar daar komt bij dat er met drie in historische redeneringen iets extra moois aan de hand is: het getal vraagt als vanzelf om het concept opkomst-bloei-verval (waarvan hiervoor al even sprake was). Daar houden we van; waarschijnlijk zit er iets in dat deel van ons brein, dat gereserveerd is voor ethisch-esthetische aandoeningen, waar de drietakt met middenaccent prettig *inv*alt. Ongetwijfeld brengt die aanleg ons ertoe een *Herfst* aan het eind van eenmaal 'geschapen' Middeleeuwen behaaglijk te vinden; die zorgt voor een eigen cadans in de beschreven *periode*, en geeft de mogelijkheid een Nieuwe Tijd met schone lei te beginnen - welke Nieuwe Tijd dan vervolgens snel weer in drieën verdeeld kan worden.

Drie is mooi, verval is mooi, maar om de trits vol te maken moet er een derde reden zijn waarom de gemeenschap der historici de aloude grenzen liever niet uitwist. Deze reden weegt zwaar en ligt in het historisch bedrijf verankerd. Een periodegrens wint aan overtuigingskracht als hij wordt aangewezen door historici die vanuit verschillende subdisciplines werken; bijvoorbeeld dus door sociaal-economen en letterkundigen (om maar een keuze te doen). Als gebeurtenissen op het gebied van de godsdienst, de politiek, de kunst, de techniek, de samenlevingsvormen allemaal wijzen naar een bepaalde tijd van stroomversnelling of omslag, dan krijgt die, natuurlijk, een grote kans van slagen.⁸ Omdat dit min of meer het geval is voor een bepaalde periode, namelijk de zestiende-zeventiende eeuw, laten we daar een *nieuwe* tijd beginnen. Dat dat gevaarlijk is weten alle historici, maar omdat ook een historicus niet overal op kan letten doet hij er maar niet moeilijk over.

Onverschilligheid op dat punt is echter niet goed - daarover straks. Periodiseren is immers nuttig. Op datzelfde midden-niveau dat zojuist werd genoemd, het niveau tussen de totaaltheorie en eigen werk, kan nog allerlei denkwerk worden verricht. Nemen we als voorbeeld de eigentijdse geschiedenis; men heeft daar tot nu toe niet veel aandacht gehad voor periodiseringsproblemen - net zoals de Grieken, en op de zelfde gronden?! Maar zou een stevig debat over een 'officiële' tweedeling van de naoorlogse tijd in: *voor en na de Koude Oorlog* niet verhelderend kunnen zijn? Maar misschien wordt zo'n debat allang gevoerd, en is het rumoer alleen nog niet doorgedrongen tot ... buiten de periode!

4.Nadeel van het periodiseringsspel

Al met al kan men ook twijfelen aan het nut van het periodiseringsspel. Niet omdat het een spel is, want spelen heeft zijn nut. Wel omdat voordelen in nadelen kunnen omslaan. Tegen de nadelen waarschuwde Huizinga al, en velen, ook Van der Pot, volgden hem. Huizinga's bedenkingen tegen strakke en daardoor misleidende periodisering brachten hem tot een voorkeur voor "kleurloze tijdperkbenamingen, ontleend aan uiterlijke en toevallige caesuren."⁹ Zo'n voorkeur is begrijpelijk, maar het probleem is dat zelfs de meest kleurloze benamingen door de gebruikers gaandeweg worden ingekleurd. Zelfs zo'n kleurloze naam als 'eigentijdse' wekt allerlei noties (en *vragen* als: wat is ons - nog - eigen??).

In het begin van dit stuk werd gesteld dat er van theoretische kant in de laatste tijd niet veel over het verschijnsel periodiseren is gezegd. Doet men dat wel, zoals Ankersmit in zijn handboek, dan is dat in waarderende zin: met Van der Pot meent hij dat "periodiseringsproblemen behoren tot de meest fundamentele vraagstellingen binnen de geschiedbeoefening."¹⁰ Vervolgens bestrijdt hij de bezwaren die door andere theoretici tegen het periodiseren zijn ingebracht, en die neerkomen op (dis)continuïteitsproblematiek. Die bestrijding roept evenwel, denk ik, vragen op. (Voordat ik die stel betuig ik onvermogen op het terrein van discussies over de rol van de taal in de geschiedschrijving, zoals die bijvoorbeeld eerder in dit tijdschrift zijn gevoerd¹¹ - ik begrijp dat de periodiseringskwestie daar niet echt uitgelicht kan worden, maar *soit*.) Ankersmit zegt, en ik denk dat niemand daartegen bezwaar kan hebben, dat het verleden zelf continu noch discontinu is. (Ik leg net een weekblad opzij waarin Tamar verzucht: "Het leven is een ongestructureerd ratjetoe vol willekeur en virussen.") Ankersmit zegt echter ook, even eerder, "... dat bepaalde delen van het verleden soms *wezenlijk* (cursief B.E.) verschillen van andere of dat in een bepaalde fase van de geschiedenis het tempo van verandering soms aanmerkelijk hoger ligt dan daarvoor of daarna."¹² Waarschijnlijk zal tegen die bewering op zich ook weinig bezwaar bestaan, maar een zekere tegenspraak zit er tussen de twee beweringen toch wél? Naar mijn gevoel

wordt dit probleem niet bevredigend opgelost door Ankersmits vervolg: "Wanneer wij in verband met bepaalde delen van het verleden het woord 'discontinu' in de mond nemen, dan betekent dat slechts dat onze kennis van dergelijke delen van het verleden nog onvolmaakt is." Breukvlakken dus op grond van *gaten* in onze kennis? ik geloof er eigenlijk niets van. Integendeel. Laat ik een voorbeeld uit de praktijk aanhalen (Ankersmit doet dat zelf ook altijd en ik vind het een prettige gewoonte): het hiervoor genoemde 'beginprobleem van de Middeleeuwen'. Jarenlang besprak ik dat op inleidingscolleges met steeds wisselende of vers uit de literatuur geplukte 'oplossingen'. Maar ik eindigde het verhaal anders dan hierboven werd voorgesteld, namelijk niet met: "500 is een handig gemiddelde." Of liever: dit zei ik wel, maar vervolgde: "als aankomend historicus moet U nu vrij ernstig teleurgesteld zijn. We hoeven ons toch waarachtig niet met rekenkundige gemiddelden tevreden te stellen! Daarom stel ik U botweg een *jaartal* voor; we hebben er namelijk een, al wordt dat nooit gebruikt, of niet om de reden waarom het gebruikt zou moeten worden. Als we het begin van de Middeleeuwen nu eens gelijkstellen met de ondergang van het Romeinse Rijk, en als we voor die ondergang nu eens als criterium nemen het besef van de mensen zelf die de zaken meemaakten, is er dan niet alles voor om hen daarin te volgen? En dat kan toevallig! Want laat nu de grote Augustinus zijn *Civitas Dei* geschreven hebben naar aanleiding van de Vandalen-plundering van Rome in 410, en laat nu bovendien zijn collega-kerkvader Hieronymus in zijn brieven dergelijke ondergangsgedachten verwoord hebben, naar aanleiding van dezelfde gebeurtenis. Als *zij* vonden dat er iets ten einde liep, zullen wij dat dan ook maar niet vinden? Dan laten we dus ons nieuwe handboek Middeleeuwen beginnen, heel ouderwets, met een inval-jaartal - maar we doen dat op andere gronden dan: materiële verwoesting, of: bestuurlijke verandering."

Ik laat nu maar terzijde dat tegen dat criterium *eigentijdse beleving* ook weer van alles in te brengen valt. Het gaat erom dat ik meende duidelijk te maken dat pas bij steeds toenemende kennis iets over breukvlakken beweerd kan worden. Waarschijnlijk zal Ankersmit hierop antwoorden dat hij zijn kennis-*gat* slechts relatief bedoeld heeft: kennis moet niet te gedetailleerd zijn, want dan vergruizelt het beeld en gruijzels tonen geen patronen, dus ook geen (dis)continuïteiten. Maar ik denk dat dit op een zijspoor voert. In wezen gaat het natuurlijk toch weer om die eeuwig-actuele kwestie van de relatie verhaal - verleden (zie het genoemde Gronieknummer). In de gedachtenwisseling over die kwestie kan het periodiserings-fenomeen heel goed gebruikt worden. Wat in zo'n debat tot nu toe ontbreekt is nadruk op het *geloof* dat de historicus in zijn tijdsindeling heeft, en dat nu juist berust op wat hij voelt als groei van zijn kennis. Maar dan is het ook pure noodzaak voor die historicus om een directe relatie te voelen tussen zijn 'breuk-suggesterende' woorden en een verleden discontinuïteit. Daarmee is allerm minst in strijd dat hij bekeerd

kan worden, zodat hij die relatie voor een andere en betere inruilt. Zo gaan periodiseren en kennis-toename hand in hand.

Als Ankersmit zegt dat alleen het *verhaal* over het verleden (dis)continu genoemd mag worden, wordt dan bedoeld dat het verhaal slechts discontinuïteiten kan suggereren? Als de weergave zelf van het verleden discontinu is, dan betekent dat toch niet meer dan dat de stukjes van het verhaal zo slecht aan elkaar passen dat de lezer het niet kan volgen, tenzij hem duidelijk is gemaakt dat hij met een collage van doen heeft (Boumans *Revolutie der eenzamen*, bijvoorbeeld).

Toch te dicht bij moeilijke kwesties, dus snel terug naar de praktijk. Periodiseren moet, zelfs van de theoretici, maar er kleven grote praktische bezwaren aan - vooral als men het niet zo nauw neemt met dat geloof, waarover ik het zojuist had.

Een groot bezwaar vormt het institutionaliseren van 'perioden' als Oudheid, Middeleeuwen en Nieuwe Tijd in het geschiedbedrijf. Daarvoor zijn ze natuurlijk nooit bedoeld geweest. De onweerstaanbare aantrekkingskracht van de driedeling heeft de traditionele academische geschiedbeoefening zo geconditioneerd dat het geloof, ook als het inhoudelijk zwak is geworden, door de instituties overeind wordt gehouden. Terwijl de overgeleverde driedeling (plus verdergaande driedeling) 'kleurloos' zou moeten zijn, geen praktische consequenties zou moeten hebben, wordt het historisch bedrijf - tijdschriften, congressen, clubs - er met ijzeren hand door geregeerd.

Men zal tegenwerpen dat dit niet meer het geval is: dat wij ook in de praktijk al aardig 'diachroom' in de weer zijn, dat wij onze maatschappij-geschiedenis allang in pre-industrieel en industrieel verdelen, dat wij onze tijdschriften naar *eeuwen* gaan noemen, enzovoorts. Maar dan miskent men toch de kracht van het driedelig historisch kostuum. Ik wil, tot slot, en aan de hand van een toevallig voorbeeld, aantonen hoe tyranniek een idee als die van 'begin Nieuwe Tijd' aan het werk kan zijn, juist bij het bestuderen van onderwerpen die op zich niet om een markering rond 1500 vragen. Het voorbeeld wordt gevormd door: de geschiedenis van het kind. Dat die een bij uitstek *eigen* onderverdeling in de tijd zal vereisen lijkt a priori duidelijk. Er is bijvoorbeeld geen reden om aan te nemen dat de belangrijkste criteria voor het begin van de Nieuwe Tijd, als daar zijn de ontdekkingsreizen, of de verandering in de belangstelling voor de Oudheid, ook het kind zodanig in zijn dagelijks bestaan geraakt zullen hebben, dat het een Nieuwe Tijd tegemoet ging. Toch zou men denken dat dat zo geweest is als men de literatuur doorneemt. In grote lijnen zien we het volgende: de initiator van de kind-geschiedenis, Ariès, stelde in 1960 dat er *rond 1600* iets wezenlijks in het kinderlijk bestaan veranderde. Om Lawrence Stone te citeren, die Ariès' ideeën samengevat heeft: "The Middle Ages and the sixteenth century were a period of happy social polymorphism, in which there were no divisions of ranks or ages, no separa-

tion of the child from the adult, no privacy, no external pressures from the state or the needs of an industrial economy, no internalized work ethic."¹³ Na 1600 echter - aldus Ariès - was het uit met die pret; het kind werd ontdekt, de wereld begon er zijn eisen aan te stellen, het disciplineringsproces nam een aanvang. - Ja, na 1600 was het uit, stelde in 1985 een mediëviste: maar dan uit met de liefdevolle behandeling van het kind-als-kind, waarvan de middeleeuwse bronnen zo overvloedig getuigen; als er, zegt deze auteur, tegenover het kind ooit van collectieve onverschilligheid sprake is geweest, dan moet dat zo zijn geweest na 1600, want voordien zijn voor onverschilligheid geen bewijzen.¹⁴ Op grond van weer een heel andere redenering komt een medisch-historica op de 'caesuur' rond 1600 uit; vanaf toen verbeterde het kinderlot omdat de verloskunde zich pas in de zeventiende eeuw tot een wetenschap ontwikkelde, hetgeen de fysieke en psychische kanten van het vroegste kinderleven gunstig beïnvloedde.¹⁵

Hebben we hier dan geen éclatant voorbeeld van de grond waarop een periodiseringsvoorstel geaccepteerd kan worden: het samenvallen van veranderingscriteria uit verschillende subdisciplines in een bepaalde, beperkte tijd? Nee, toch niet, want in dit geval komen de argumenten, bij nader inzien, helemaal niet uit het behandelde stuk geschiedenis, namelijk die van het kind zelf, maar uit een ondoordacht toepassen van de algemene idee Nieuwe Tijd. H.F.M. Peeters heeft zich al eens verbaasd over de fixatie van veel kind-historici op de *zestiende* eeuw als tijd van verandering; in dit geval heeft hij van een 'startcomplex' gesproken,¹⁶ daarmee bedoelende dat men iets nieuws ziet in die tijd waarin men zelf met zijn onderzoek gewend is te beginnen - en voor veel nu werkende historici is dat nu eenmaal rond 1500. In het speciale geval van de kindgeschiedenis verklaart Peeters dit startcomplex trouwens uit de indruk, die de stroom van pedagogische tractaatjes uit de zestiende eeuw op de onderzoekers heeft gemaakt. Maar, waarschuwt hij, met aantrekkelijke nuchterheid: die stroom kon stromen doordat de *drukpers* draaide; en van die pers rolde wel nieuws maar vooral veel ouds, dat eerder in handschrift had bestaan, en dat dus eerder was bedacht (en wellicht ook gepraktiseerd).

Natuurlijk is het zo dat er naast een startcomplex ook van een finish-complex sprake kan zijn. Bij kind-historici kunnen - als overall - beide complexen doorwerken bij het periodiseren van hun object. Op zich is dat niet erg, maar het zoeken naar en beredeneren van 'echte', aan het onderwerp inherente breukvlakken wordt er wel door bemoeilijkt.

5. Conclusie

Houdt zo'n voorbeeld dan eigenlijk geen pleidooi in voor het afzien van de algemeen bekende perioden, omdat nu eenmaal blijkt dat die de door Huizinga voorgeschreven 'neutrale' gevoelswaarde niet hebben? En geldt

zo'n pleidooi dan niet vooral waar de tegenwoordig zo populaire historisch-anthropologische onderwerpen aan de orde zijn?

Ik denk dat het juist voor die onderwerpen een verlies zou betekenen als historici er geen chronologische geledingen meer in aanbrengen; en ook - en dat is hier nog belangrijker - als zij het na zouden laten die geledingen te vergelijken met andere, om welke reden dan ook gangbare. Het zou misschien al helpen als historici zich beter realiseren welke speciale moeilijkheden er juist in de laatste tijd op het periodiseringsgebied gerezen zijn. Naast de aard van de *lange-duur-geschiedenis* die nu eenmaal iets 'ongeleeds' heeft, is er nog iets anders dat historici in het maken van tijdsindelingen belemmert. Dat is: een grotere gevoeligheid voor de 'beleefde tijd', met als gevolg een onvermogen zo buiten de stof te treden dat periodiseren mogelijk wordt. Het gaat hier om het besef dat "historische tijd niet homogeen en/of lineair is geweest", dat er in het verleden "een veelvoud van sociaal-bepaalde tijden" bestaan heeft.¹⁷ Die idee klinkt misschien moeilijk maar is dat niet: zo'n veelvoud van tijden is ook weer van alle tijden, ook van de onze (de tijd van de werkende is een andere dan die van de werkeloze, om het maar heel simpel te maken). Maar het verwerken van deze idee in een historisch relaas is een andere kwestie; dit is wèl moeilijk, en alleen een sterk literair begaafd historicus, die zich dan ook nog van de problematiek bewust blijft, zal hier uitwegen vinden.

Terwijl men dus aan de ene kant onderwerpen verkiest met een lang tijdsverloop en weinig spectaculaire veranderingen, is men aan de andere kant zich ernstig bewust van het verschijnsel tijdsbelang-in-het-verleden. De keuze is dan: of iets doen, of iets laten: periodiseren of niet. De keuze is dan *niet*: terugvallen op algemeen erkende maar niet toepasbare tijdsindelingen. Want, om bij dat kind te blijven: nu weten we wel dat er in het verleden van onze cultuur van allerlei veranderd is ten aanzien van de omgang met het kind, maar als de auteurs hun veranderingen niet duidelijker gaan plaatsen in de tijd zullen we als publiek ze toch ook niet helemaal begrijpen in hun hoedanigheid, in hun samenhang - in dat hele onontwarbare complex van historische kennis. Pas als er *perioden* in de kindgeschiedenis voorgesteld gaan worden zullen we het gevoel krijgen dat we vat krijgen op dit nieuw-ontgonnen aspect van het verleden.

Dus moet het periodiseringsspel ondanks alle nadelen maar doorgespeeld worden. Historici zullen zich er wel eens aan ergeren, maar ze kunnen er ook veel plezier aan beleven - dat eigenaardige, haast geheimzinnige soort van plezier waar zij zich zelf eigenlijk alleen maar over kunnen verbazen.

1. Hoe de werkelijkheid is, beschrijft even aardig als overtuigend E.H. Carr in zijn bekende *What is history*, (1961 en vele herdrukken) p. 28 - 29.
2. Zie A. Gerschenkron 'On the concept of continuity in history'(1968), in: *Geschiedenis als wetenschap. Een bundel oude en nieuwe essays*, ed. P.B.M. Blaas (Den Haag, 1979) p. 152 - 175.
3. G. Ostrogorsky, 'Die Perioden der Byzantinischen Geschichte', *Historische Zeitschrift* 163, 1941; C. van de Kieft, 'De periodisering van de geschiedenis der middeleeuwen', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 81, 1968; G.D.J. Aalders H.Wzn., 'Historische periodisering in de Oudheid', *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks* 49, 1986, no. 6.
4. Zie b.v. H.W. von der Dunk, *De organisatie van het verleden*, (Bussum, 1982); M. Stanford, *The nature of historical knowledge*, (Oxford, 1986); C. Lorenz, *De constructie van het verleden* (Amsterdam, 1987).
5. *Denken over geschiedenis*, p. 190 - 194.
6. H.A. Enno van Gelder, *Tijdschrift voor geschiedenis* 65, 1952, p. 374.
7. G.D.J. Aalders H. Wzn., zie noot 3., p. 11 - 12, p. 15 noot 34.
8. Verg. Van de Kieft, zie noot 3., p. 443.
9. J. Huizinga, 'De taak der cultuurgeschiedenis'(1923), *Verzamelde Werken* VII (Haarlem, 1950) p. 85.
10. *Denken over geschiedenis*, p. 191.
11. Themanummer 'Taal en geschiedenis', *Groniek* 89/90, 1984.
12. *Denken over geschiedenis*, p. 192.
13. L. Stone, 'Children and the family', *The Past and the Present Revisited*, (London etc., 1981, 1987) p. 316.
14. D. Alexandre-Bidon et M. Closson, *L'enfant a l'ombre des cathedrales* (Lyon, 1985) p. 66.

15. F. van der Waals, 'Doorbraken in de verloskunde', *Een kind onder het hart. Seksualiteit en moraal vroeger en nu*, ed. H.M. Dupuis e.a., catalogus Amsterdams Historisch Museum 1987, p. 55-56. Op het wel heel ruwe situeren van 'doorbraken' in allerlei medische ontwikkelingen (al) in de zeventiende eeuw ga ik hier maar niet in.
16. H.F.M. Peeters, 'Vijf eeuwen gezin en kind in West-Europa', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 94, 1981, p. 363.
17. *La nouvelle histoire*, ed. J. Le Goff e.a. (Paris, 1979) p. 238-239.

DEEL II

美 字 樓

CHINEES RESTAURANT

„THE MANDARIN“

BRINGS YOU THE BEST CUISINE

FROM THE ORIËNT

- zakendiners
- partijen
- promoties

open haard
airconditioned
parking naast restaurant

NOORDERHAVEN NZ. 63
9712 VJ GRONINGEN
TELEFOON 0 50 - 12 70 62

di. t/m za. van
12.00-14.30 lunch
17.00-23.00 diner
zo. van
14.00-23.00
ma. gesloten
ook afhalen!